

WYMIARY KONFLIKTU W OPINII SPOŁECZNEJ

Krzysztof Jasiewicz

1. Wstęp

Wprowadzenie stanu wojennego nie stanowiło rozwiązania konfliktu politycznego w Polsce; podczas trwania stanu wojennego, w czasie jego zawieszenia, wreszcie podczas pierwszych miesięcy po jego odwołaniu konflikt ten trwał nadal, w innych wszelako niż w latach 1980-1981 przejawiając się formach. Z fazy otwartej wszedł on w fazę częściowego lub całkowitego utajenia, nie tracąc jednak nic ze swej obiektywnej i subiektywnej doniosłości.

Powyższą hipotetyczną diagnozę stanu świadomości politycznej społeczeństwa polskiego u schyłku 1983 r. uczyniliśmy punktem wyjścia do konstrukcji tych fragmentów ankiety "Polacy 84", które miały służyć poznaniu poglądów, norm i wartości politycznych Polaków oraz związku tych elementów świadomości społecznej ze strukturą interesów grupowych. Była to, jak się wydaje, najtrudniejsza - i w konceptualizacji, i w realizacji, i w interpretacji - część ankiety. W przeciwieństwie do lat 1980 i 1981 nie można było liczyć na dużą otwartość i spontaniczność badanych. Wiele spraw dyskutowanych otwarcie w roku 1981 przez znajomych i nieznajomych w trzy lata później mogło być i często było uznawanych za tematy drażliwe. Szczególną uwagę należało też zwrócić na takie formułowanie pytań ankiety, aby nie zawierały one elementów mogących sugerować "oczekiwany" /przez badacza lub jego domniemanych mecenasów/ kierunek odpowiedzi. Ten postulat metodologiczny ważny jest oczywiście w każdym badaniu - o ile

Jednak w 1981 r. zdecydowana większość badanych po prostu miała skryształizowane poglądy polityczne i była skłonna uzewnętrzniać je niezależnie od ewentualnych sugestii, o tyle w roku 1984 można było raczej oczekiwać postawy wręcz przeciwnej. Doświadczenia zebrane w toku badania, w tym znaczny odsetek odpowiadających na drażliwe politycznie pytania "trudno powiedzieć", potwierdzają nasze obawy.

Jednym z najważniejszych problemów było stwierdzenie, czy i na ile łączą się z sobą w świadomości badanych pojęcia "kryzysu" i "konfliktu". Zakładaliśmy, że pojęcia te mogą i zapewne będą funkcjonować oddzielnie. Pojęcie "kryzysu" odnosiłoby się do zjawisk obniżenia efektywności systemu społecznego jako całości, do spadku stopnia zaspokojenia potrzeb /deprywacji względnej i bezwzględnej/, przede wszystkim zaś potrzeb materialnych. "Konflikt" z kolei miałby oznaczać uświadamianą sprzeczność interesów /a być może także norm czy wartości/ pomiędzy jakimiś elementami najszerszej rozumianej struktury społecznej /zbiorowości, grupy, klasy, organizacje itp./: Jak stwierdzono w poprzednim rozdziale, intuicje nasze potwierdziły się, jeśli chodzi o potoczne rozumienie kryzysu. Analizie postrzegania przez badanych konfliktu społecznego poświęcony jest rozdział niniejszy.

Potwierdzeniem przytoczonej na wstępie naszej hipotetycznej diagnozy byłoby: po pierwsze - postrzeganie przez badanych istnienia /trwania/ konfliktu w chwili bieżącej /maj-czerwiec 1984 r./, po drugie - postrzeganie jako płaszczyzny konfliktu sfery sprawowania władzy, po trzecie - identyfikacja stron konfliktu /zarówno subiektywna, tj. w opinii badanych, jak i obiektywna, tzn. w analizie zmiennych wpływających na zróżnicowanie poglądów politycznych/ tożsama z dokonaną na podstawie badań z 1981 r. Przypom-

nijmy, że głównym wymiarem zróżnicowania stron konfliktu był wówczas dystans wobec struktur sprawowania władzy, opisywany za pomocą takich zmiennych, jak przynależność do branżowych związków zawodowych, przynależność do PZPR i pełnienie stanowisk kierowniczych;

Z kolei za falsyfikację wyjściowej hipotezy uznalibyśmy albo zniknięcie konfliktu jako zjawiska znaczącego z potocznej świadomości społecznej, albo postrzeganie go w innych niż polityczny wymiarach /np; konflikt między miastem a wsią, między uczciwymi a nieuczciwymi itp./, albo też zróżnicowanie poglądów politycznych w innych wymiarach niż dystans wobec struktur sprawowania władzy /młodzi vs. starzy, mieszkańcy wsi vs. mieszkańcy miast itp./, w krańcowym zaś przypadku - w ogóle brak zróżnicowania poglądów politycznych.

2. Postrzeganie konfliktu

Procedurę weryfikacji naszej hipotezy rozpoczniemy od analizy odpowiedzi na pytanie dotyczące opinii badanego na temat samego faktu istnienia w Polsce konfliktu społecznego. Dopiero po tym pytaniu zostały w ankiecie umieszczone inne pytania /otwarte i zamknięte/, pozwalające na bliższe określenie istoty, stron i form przejawiania się tego konfliktu; Analiza odpowiedzi na te pytania i ich uwarunkowań będzie kolejnym etapem weryfikacji naszej hipotezy. Przeprowadzona zostanie ona zarówno w tym miejscu, jak i w innych rozdziałach raportu /patrz zwłaszcza rozdz. "Konflikt polityczny"/.

Odpowiedzi na pytanie 18, które brzmiało "Dużo się ostatnio mówi o konflikcie społecznym w Polsce. Czy uważa Pan/i/, że taki konflikt istnieje rzeczywiście?", podajemy w tabeli 1:

Tabela 1. Opinie o istnieniu konfliktu społecznego w Polsce

Odpowiedzi badanych	Odsetek
Tak /konflikt istnieje/	56,7
Nie /konflikt nie istnieje/	18,1
Trudno powiedzieć	25,1

W tabeli tej uderza przede wszystkim znaczny odsetek odpowiadających "trudno powiedzieć". Ze zjawiskiem tym, jak już wspomniano, będziemy mieli do czynienia częściej, tam zwłaszcza, gdzie pytania mieć będą drażliwy polityczny charakter, tj. będą dotyczyć ważnych podmiotów życia politycznego. Interpretacja odpowiedzi tego typu /w rozwiniętej wersji znajduje się ona w innych miejscach raportu - por: rozdz: "Konflikt polityczny"/ jest niezmiernie istotna dla interpretacji odpowiedzi na poszczególne pytania. Jeśli bowiem na przykład spojrzeć na "suche procenty" w powyższej tabeli, to okaże się, że 57% /a więc nieco więcej niż połowa badanych/ postrzega istnienie w Polsce konfliktu społecznego. Gdybyśmy ograniczyli się do tego stwierdzenia, oznaczałoby to, że "doliczamy" 25% odpowiadających "trudno powiedzieć" do 18% nie postrzegających konfliktu. Można też postąpić odmiennie i odpowiedzi "trudno powiedzieć" pominąć, stwierdzając tym samym, że respondentów postrzegających istnienie konfliktu jest 3 razy więcej niż będących przeciwnego zdania. Można wreszcie wyeksponować odpowiedzi negujące istnienie konfliktu - takiego zdania był co piąty respondent. W tym przypadku odpowiedzi "trudno powiedzieć" doliczalibyśmy niejako do odpowiedzi twierdzących.

Wydają się, że należy z góry odrzucić te strategie interpretacyjne, które prowadzą do apriorycznego przypisywania jakiegokolwiek merytorycznego znaczenia odpowiedziom "nie wiem", "trudno powiedzieć": Odpowiedzi takie mają niewątpliwie swoje znaczenie - i merytoryczne, i polityczne; tym problemem, jak już powiedziano, zajmiemy się jednak oddzielnie; Dlatego też w dalszym toku tego rozdziału interpretować będziemy przede wszystkim odpowiedzi merytorycznie znaczące, każdorazowo sygnalizując rozmiary zbiorowości unikających odpowiedzi na dane pytanie.

Wracając do meritum sprawy: podkreślimy raz jeszcze, że istnienie konfliktu społecznego w Polsce postrzega sześciu spośród każdych dziesięciu respondentów, nie dostrzega zaś dwu; Konflikt społeczny jest to jednak pojęcie bardzo ogólne. Jaką konkretną treść podkładają pod nie badani, staraliśmy się ustalić, zadając dwa kolejne pytania, 19 i 20 /oba miały charakter pytań otwartych, zadawano je tylko tym respondentom, którzy potwierdzili istnienie konfliktu/: "19. Jeśli tak, to kto z kim jest w konflikcie?"; "20. A kto Pana/i/ zdaniem ma rację?". Odpowiedzi na oba te pytania zamieszczone są w tabeli 2.

Konflikt społeczny w Polsce okazuje się być zatem postrzegany jako konflikt par excellence polityczny. Jedyna odpowiedź w powyższej tabeli, której nie można przypisać jednoznacznie politycznego charakteru, to wskazanie na konflikt między mieszkańcami miast a mieszkańcami wsi /chłopami, rolnikami/. Należy tu podkreślić, że do obu tych pytań opracowano niezwykle szczegółowy kod, ujmujący praktycznie wszystkie rzeczowe odpowiedzi: W tabeli 2 uwzględniono wszystkie odpowiedzi udzielone przez więcej niż 3% ogółu respondentów /5% tych, których pytanie dotyczyło/. Jako strony konfliktu identyfikowane są z jednej strony "władza"

Tabela 2. Opinie o stronach konfliktu

Odsetek udzielających danej odpowiedzi od całej próby N=1911	Odsetek udzielających danej odpowiedzi od osób, których pytanie dotyczyło N=1083	Strony konfliktu		N=100%	Kto ma rację /odsetek od liczby osób udzielających danej odpowiedzi/			
		A	B		A	B	obie strony, nikt	trudno powiedzieć
24,8	43,8	władza /rząd/	społeczeństwo /naród, ludzie/	474	1,9	60,8	27,0	10,3
6,9	12,1	miasto /robotnicy/	wieś /rolnicy/	131	7,6	15,3	61,1	16,0
5,2	9,2	władza /rząd/	"Solidarność" /opozycja, podziemie/	100	34,0	27,0	27,0	12,0
3,3	5,8	partyjni	bezpartyjni /społeczeństwo, naród, ludzie/	63	3,2	58,7	19,0	19,0
3,1	5,5	władza /rząd/	robotnicy	59	1,7	59,3	28,8	10,2

Uwaga: W tabeli uwzględniono wszystkie odpowiedzi, których udzieliło więcej niż 5% badanych.

/"rząd", "partia"/, z drugiej albo społeczeństwo jako całość /także "naród", "ludzie"/, albo znaczące liczebnie odłamy tego społeczeństwa /"robotnicy", "Solidarność"/. Badani dość jednoznacznie odmawiają władzy wyłącznej racji w tym konflikcie, przyznając ją stronie społecznej, lub też uznając, że racje są podzielone. Jedynie wśród respondentów operacjonalizujących ós konfliktu jako konflikt między władzą a "Solidarnością" opinie o tym, kto ma rację, rozkładają się równo. Można postawić tu hipotezę, że taka operacjonalizacja osi konfliktu właściwa będzie raczej osobom, które w ogóle skłaniają się do popierania panującego porządku politycznego, podczas gdy osoby porządek ten kontestujące jako stronę w konflikcie będą skłonne widzieć nie "Solidarność" /jej byłych i aktualnych działaczy oraz sympatyków/, lecz społeczeństwo jako całość. Uprzedzając dalszy tok rozważań, możemy stwierdzić, że hipoteza ta znajduje swe potwierdzenie.

Omówione powyżej pytania miały na celu ustalenie, czy i w jakich kategoriach badani postrzegają istnienie w Polsce konfliktu na poziomie społeczeństwa jako całości. Forma, w jakiej zadano te pytania /ogólne sformułowanie "konflikt społeczny", dwa kolejne pytania otwarte/, została wybrana - jak już wspomniano - dla uniknięcia sugerowania badanym politycznego /czy też jakiegokolwiek innego/ charakteru tego konfliktu /i samego faktu jego istnienia/. Skoro respondenci spontanicznie uznali istnienie w Polsce konfliktu politycznego i w określony sposób zidentyfikowali jego aktorów, to odpowiedzi na kolejne pytania naszej ankiety nabierają szczególnej wagi. Można bowiem odrzucić domniemanie, iż są one artefaktami wywołanymi przez zasugerowanie badanym istnienie konfliktu i płaszczyzny, na której on się rozgrywa. Chodzi

tu o trzy pytania, dotyczące oceny decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego i poprzedzających ją napięć i konfliktów¹. Pytania te brzmiały: "32. Czy Pana/i/ zdaniem decyzja o wprowadzeniu stanu wojennego w grudniu 1981 była: 1. zdecydowanie słuszna; 2. raczej słuszna; 3. raczej niesłuszna; 4. zdecydowanie niesłuszna; 5. trudno powiedzieć"; "33. Kto Pana/i/ zdaniem odpowiada za konflikty i napięcia, które w konsekwencji doprowadziły do stanu wojennego: 1. wyłącznie władza; 2. głównie władza, ale również "Solidarność"; 3. w jednakowym stopniu władza i "Solidarność"; 4. głównie "Solidarność", ale również i władza; 5. wyłącznie "Solidarność"; 6. trudno powiedzieć"; "34. Czy wedle Pana/i/ oceny wprowadzenie stanu wojennego leżało: 1. w interesie społeczeństwa; 2. w interesie władzy; 3. w interesie społeczeństwa i władzy; 4. trudno powiedzieć". Odpowiedzi na te pytania przytoczone są w tabelach 3, 4 i 5:

Tabela 3. Ocena decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego

Odpowiedzi badanych	Odsetek
Zdecydowanie słuszna	26,0
Raczej słuszna	29,7
Raczej niesłuszna	13,4
Zdecydowanie niesłuszna	13,3
Trudno powiedzieć	17,0
Brak danych	0,6

¹ Pytania te stanowią nieco zmodyfikowaną wersję pytań zadawanych przez zespół pod kierownictwem prof. S. Nowaka z IS UW w ankiecie do studentów Warszawy. Niniejszym dziękujemy gorąco prof. Nowakowi i jego współpracownikom za zgodę na wykorzystanie tych pytań.

Tabela 4: Ocena odpowiedzialności za konflikty i napięcia, które w konsekwencji doprowadziły do stanu wojennego

Odpowiedzi badanych	Odsetek
Wyłącznie władza	15,1
Głównie władza, ale również "Solidarność"	19,1
W jednakowym stopniu władza i "Solidarność"	35,3
Głównie "Solidarność", ale również i władza	9,6
Wyłącznie "Solidarność"	5,5
Trudno powiedzieć	14,7
Brak danych	0,6

Tabela 5: Ocena, w czym interesie leżało wprowadzenie stanu wojennego

Odpowiedzi badanych	Odsetek
W interesie społeczeństwa	11,7
W interesie władzy	32,8
W interesie społeczeństwa i władzy	41,3
Trudno powiedzieć	13,8
Brak danych	0,4

Jeśliby przyjąć, że większość się nie myli, to należy uznać, że: mimo iż /tab: 2/ w konflikcie między władzą a społeczeństwem władza nie ma racji, mimo iż to głównie władza odpowiada za konflikty i napięcia poprzedzające stan wojenny, który władza wprowadziła przede wszystkim we własnym interesie, to jednak społeczeństwo uznaje, że decyzja o wprowadzeniu stanu wojennego była słuszna ...

Można przypuszczać, że przytoczone dotychczas dane wzbudzą zdziwienie, a nawet, być może, zakłopotanie zarówno zwolenników, jak i przeciwników panującego porządku politycznego: Z jednej strony mamy tu bowiem do czynienia z akceptacją decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego, z drugiej zaś z odrzuceniem racji stojących u podstaw tej decyzji, a co najmniej oficjalnych jej interpretacji: Zróżnicowanie opinii jest jednak znaczne; można zakładać, że kryje się pod nim polaryzacja poglądów. Obok konsekwentnych jej przeciwników istnieją też reprezentanci postaw pośrednich, być może także i tacy, którzy próbują łączyć oba przeciwstawne stanowiska: W dalszym ciągu tego rozdziału spróbujemy dokonać typologii tych postaw oraz ustalić ich związek z różnymi cechami /demograficznymi, społecznymi, organizacyjnymi/ badanych:

Rozpocznijmy od przypomnienia pewnych ustaleń z roku 1981: Okazało się wówczas /por. raport z badań "Polacy 81. Postrzeganie kryzysu i konfliktu": IPiS PAN 1982/, że najsilniejszy wpływ na treść poglądów politycznych miały zmienne organizacyjne: przede wszystkim przynależność związkowa i partyjna, a w dalszej kolejności pełnienie lub niepełnienie kierowniczych stanowisk: Spośród "klasycznych" zmiennych socjologicznych znaczący wpływ na treść poglądów politycznych miało wykształcenie, prawie żadnego natomiast wiek, płeć, miejsce zamieszkania: W wyniku ana-

liz przeprowadzonych już po napisaniu raportu "Polacy 81" za pomocą programu MCA ustaliliśmy, że hierarchia względnej siły oddziaływania poszczególnych zmiennych niezależnych w przypadku większości zmiennych opisujących poglądy polityczne przedstawiała się następująco: przynależność związkowa, przynależność partyjna, wykształcenie, pełnienie stanowisk kierowniczych, inne zmienne /wiek, miejsce zamieszkania, płeć/. Utrzymywanie się związku między zmiennymi organizacyjnymi a poglądami politycznymi w roku 1984 skłonni bylibyśmy uznać - jak stwierdzono na początku rozdziału - za potwierdzenie naszej hipotezy o zamrożeniu przez stan wojenny i jego następstwa konfliktu politycznego z lat 1980-1981. Hipotezę tę, jak dotąd, potwierdziło postrzeganie przez respondentów konfliktu politycznego oraz identyfikacja stron tego konfliktu. Jaki był związek różnych zmiennych niezależnych z odpowiedziami na poszczególne pytania, umieszczonymi w tabelach 3, 4 i 5? Zarówno analiza rozkładów odpowiedzi na te pytania według różnych zmiennych, jak i analizy wykonane za pomocą programu MCA wskazują, że stwierdzone w roku 1981 zależności potwierdzają się dwa i pół roku później. Jedyna różnica to silniejsze niż wówczas oddziaływanie zmiennej "wykształcenie". Dla ilustracji tej tezy w tabeli 6 podajemy wartości współczynników beta jednego z zestawów zmiennych zależnych /zawierającego wszystkie hipotetycznie najistotniejsze zmienne/ dla odpowiedzi na pytania 32 /ocena decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego/ i 33 /odpowiedzialność za konflikty i napięcia, które doprowadziły do stanu wojennego/. Im wyższa wartość współczynnika beta, tym większa siła oddziaływania na zmienną zależną danej zmiennej niezależnej w porównaniu z pozostałymi zmiennymi niezależnymi uwzględnionymi w danym zestawie:

Tabela 6: Względna siła oddziaływania zmiennych niezależnych na opinie o wprowadzeniu stanu wojennego i odpowiedzialności za konflikty i napięcia, które do niego doprowadziły /wartość współczynników beta/

Zmienna	Wartość współczynników beta	
	pytanie 32	pytanie 33
Przynależność do związków zawodowych w 1981 r.	0,2967	0,2404
Wykształcenie	0,1738	0,1611
Przynależność partyjna	0,1664	0,1509
Przynależność do związków zawodowych w 1984 r.	0,1443	0,1199
Wiek	0,0610	0,0709
Stanowisko	0,0076	0,0048

Podkreślić tu należy, że w przypadku obu zmiennych zależnych uzyskano identyczną hierarchię zmiennych niezależnych /wg ich siły oddziaływania/:

Wśród zmiennych organizacyjnych wprowadziliśmy w stosunku do badania z 1981 r. jedno niezbędne uzupełnienie: O ile wówczas zadawano pytanie o aktualną /w chwili badania/ przynależność związkową, o tyle w roku 1984 uznaliśmy za zasadne zapytanie zarówno o obecną przynależność do nowych związków zawodowych, jak i o to, do jakiego związku należał badany u schyłku 1981 r. Okazało się, że te dwie zmienne - przynależność związkowa w 1981 r. i przynależność związkowa w 1984 r. - w niejednakowym stopniu wiążą się z poglądami politycznymi badanych. Zarówno w przypad-

ku omawianych tu pytań o ocenę spraw związanych z wprowadzeniem stanu wojennego, jak i w przypadku innych pytań o poglądy polityczne okazało się, że zmienna "przynależność związkowa w 1981 r." silniej niż jakakolwiek inna określa poglądy badanych: Z kolei zmienna "przynależność związkowa w 1984 r." oddziałuje nie tylko słabiej niż "przynależność związkowa w 1981 r.", ale także słabiej niż takie zmienne, jak wykształcenie, przynależność partyjna, a w niektórych przypadkach także płeć, wiek, zawód, miejsce zamieszkania: To zróżnicowane oddziaływanie obu zmiennych związkowych wymaga, jak się wydaje, szerszego komentarza.

Raz jeszcze wypada nam odwołać się do wyników badań "Polacy 81": Ich autorzy stwierdzili, że zróżnicowanie poglądów w płaszczyźnie przynależności związkowej - w wielu wypadkach bardzo silne - nie ma charakteru kontinuum, odpowiadającego pełnemu zróżnicowaniu organizacyjnemu ruchu związkowego: O ile bowiem poglądy członków związków branżowych odbiegały w znakomitej większości przypadków od poglądów pozostałych badanych, o tyle wśród tych ostatnich brakowało najczęściej istotnych statystycznie różnic między poglądami członków "Solidarności" a nie zrzeszonych w związkach zawodowych, jeśli zaś chodzi o poglądy członków innych związków zawodowych, to:

- członkowie ZNP i związków autonomicznych lokowali się w centrum, między branżowcami a członkami "Solidarności", częściej jednak bliżej tych ostatnich;

- członkowie NSZZ RI "Solidarność", "Solidarności Wiejskiej" i innych "Solidarności" rolniczych byli najczęściej bardziej radykalni niż członkowie NSZZ "Solidarność";

- członkowie CZRKIOR nie różnili się w swych poglądach od członków związków branżowych;

/Wszystkie te trzy typy związków były łącznie reprezentowane przez 136 osób, czyli 7% zbadanej próby/.

W sumie było to kontinuum w jakimś sensie ułomne: jeden jego kraniec był znacznie bardziej oddalony od centrum niż drugi, w dodatku zaś obie grupy o poglądach zbliżonych /członkowie "Solidarności" i nie zrzeszeni/ były łącznie blisko dziesięciokrotnie liczniejsze niż grupa o poglądach odmiennych /branżowcy/.

Dwa i pół roku, które minęły od przeprowadzenia tamtych badań do momentu realizacji kolejnych, nie wpłynęły w zasadniczy sposób na zmianę tego obrazu, choć nastąpiło nieznaczne przesunięcie opinii członków niewielkich związków /ZNP, związki autonomiczne/ w kierunku branżowców, a opinii osób w 1981 r. nie zrzeszonych ku centrum /t.j. w kierunku średniej dla całej próby/. Trzeba przy tym pamiętać, że nie badaliśmy tych samych osób, że przebadane próby nie są w pełni porównywalne oraz że podstawą analiz jest deklaracja badanych, do jakiego związku należeli dwa i pół roku wcześniej. Relacje między odpowiedziami badanych na pytania 32, 33 i 34 a ich dawną przynależnością związkową prezentujemy w tabelach 7, 8 i 9. Dla ilustracji przytaczamy w tych samych tabelach zależność odpowiedzi badanych od ich przynależności związkowej w chwili badania:

Mimo iż zależność między przynależnością do nowych związków zawodowych a odpowiedziami na przytoczone powyżej pytania jest statystycznie istotna, to jednak różnice między poglądami związkowców i nie zrzeszonych są mniejsze niż między poglądami byłych branżowców, a osób, które podały, że w 1981 r. należały do "Solidarności". Interpretacje tego faktu poprzedzimy bliższym przedstawieniem odpowiedzi na pytania o dawną i obecną przynależność związkową, a zwłaszcza relacji między przynależnością do nowych związków a innymi cechami badanych:

Tabela 7. Opinie o wprowadzeniu stanu wojennego według przynależności związkowej w 1981 i 1984 r. /w %/

Przynależność związkowa	N=100%	Decyzja o wprowadzeniu stanu wojennego była:				
		zdecydowanie słuźna	raczej słuźna	raczej nie słuźna	zdecydowanie nie słuźna	trudno powiedzieć
1981 r.:						
"Solidarność"	592	13,7	27,4	19,6	22,5	16,9
Związki branżowe	322	42,9	32,3	7,8	3,1	14,0
ZMP	50	30,0	32,0	12,0	8,1	18,0
"Solidarność" RI, "Solidarność Wiejska" itp.	24	12,5	20,8	33,3	29,9	4,2
Inne	51	35,3	27,5	15,7	13,7	7,8
Nie należał	847	28,8	30,8	10,9	10,7	19,1
		chi ² =193,971		p ≤ 0,001	V=0,16	
1984 r.:						
Należy do nowych związków	322	38,5	33,9	9,6	4,3	13,7
Nie należy do nowych związków	1572	23,7	29,0	14,4	15,2	17,7
		chi ² =55,226		p ≤ 0,001	V=0,17	

Polacy '84 : dynamika konfliktu i konsensusu - raport z badań - Cz. 1. Społeczno-wymiarowy kryzys i konfliktu. Red.: W. Adamski, K. Jasiewicz, A. Rychard. Warszawa 1986

Tabela 8: Opinie o odpowiedzialności za konflikty i napięcia poprzedzające wprowadzenie stamu wojermage według przynależności związkowej w 1981 i 1984 r.: /w %/

Przynależność związkowa	N=100%	Za konflikty i napięcia odpowiedzialna jest:					
		wyłącz- nie wła- dza	głównie władza, ale rów- nież "So- lidar- ność"	w jedna- kowym stopniu władza i "Solidar- ność"	"Solidar- ność", a- le rów- nież i władza	wyłącz- nie "So- lidar- ność"	trudno powie- dzieć
1981 r.:							
"Solidarność"	594	23,2	26,4	32,8	5,9	1,9	9,8
Związki branżowe	320	10,3	12,5	37,8	12,5	13,1	13,7
ZNP	50	10,0	20,0	36,0	14,0	4,0	16,0
"Solidarność" RI, "Solidarność Wiejska" itp.	25	32,0	32,0	16,0	4,0	4,0	12,0
Inne	51	9,8	13,7	33,3	19,6	3,9	19,6
Nie należał	846	11,8	16,3	37,1	10,8	5,7	18,3
			$\chi^2=163,754$	$p \leq 0,001$	$V=0,147$		
1984 r.:							
Należy do nowych związków	320	9,7	12,8	40,9	14,1	9,7	12,8
Nie należy do no- wych związków	1574	16,4	20,5	34,4	8,8	4,8	15,1
			$\chi^2=38,871$	$p \leq 0,001$	$V=0,143$		

Tabela 9. Ocena, w czym interesie leżało wprowadzenie stanu wojennego, według przynależności związkowej w 1981 i 1984 r.: /w %/

Przynależność związkowa	N=100%	Wprowadzenie stanu wojennego leżało w interesie:			
		społeczeństwa	władzy	społeczeństwa i władzy	trudno powiedzieć
1981 r.:					
"Solidarność"	549	7,1	47,1	35,0	10,8
Związki branżowe	323	16,7	19,8	55,7	7,7
ZNP	50	8,0	30,0	52,0	10,0
"Solidarność" RI, "Solidarność Wiejska" itp.	25	16,0	52,0	28,0	4,0
Imię	51	17,6	21,6	49,0	11,8
Nie należał	847	13,0	28,3	40,0	18,7
		chi ² =139,823		p ≤ 0,001	V=0,16
1984 r.:					
Należy do nowych związków	324	20,1	18,2	51,2	10,5
Nie należy do nowych związków	1574	10,0	36,0	39,5	14,5
		chi ² =60,670		p ≤ 0,001	V=0,18

3. Przynależność związkowa w 1981 r. a przynależność związkowa
 w 1984 r.

Pytania o przynależność związkową staraliśmy się zadać w sposób możliwie precyzyjny, by wykluczyć ich opaczną interpretację przez badanych /np. podawanie przez osoby, które uważają, że są nadal członkami "Solidarności", tego faktu jako równoznacznego z przynależnością do nowych związków/. Pierwsze z tych pytań brzmiało: "Czy obecnie jest Pan/i/ członkiem związków zawodowych utworzonych na podstawie ustawy z 8 października 1982 r. /nowych związków zawodowych/? 1. tak, 2. nie"; drugie zaś: "Do jakiego związku należał Pan/i/ w dniu 12 grudnia 1981 r.?: 1. NSZZ "Solidarność", 2. związki branżowe, 3. ZNP, 4. związki autonomiczne, 5. NSZZ RI "Solidarność", "Solidarność Wiejska" itp., 6. CZRKIOR, 7. inne, 8. nie należał do żadnego". Odpowiedzi na to ostatnie pytanie podajemy w tabeli 10, zestawiając je z wynikami analogicznego pytania zadawanego w badaniach z 1981 r.

Tabela 10: Przynależność związkowa w 1981 r. według badań
 "Polacy 81" i "Polacy 84"

Przynależność związkowa	Odsetek	
	"Polacy 81"	"Polacy 84"
NSZZ "Solidarność"	35,0	31,3
Związki branżowe	8,5	17,0
NSZZ RI "Solidarność", "Solidarność Wiejska" itp.	3,0	1,3
CZRKIOR	1,5	0,6
ZNP	4,5	2,6
Związki autonomiczne		0,6
Inne	47,7	1,5
Nie należący		44,4

Różnice między wynikami obydwu badań mogą być interpretowane jako przypadkowe, z wyjątkiem przynależności do związków branżowych. Podwojenie się liczby branżowców jest zapewne pochodną faktu, że wiele osób, które nigdy nie wystąpiły ze starych, CRZZ-owskich związków i nie wstąpiły do imnych, nie przejawiało w nich żadnej aktywności, nie płaciło składek i dlatego w grudniu 1981 r. mówiło ankieterom "nie należę nigdzie". W roku 1984 osoby takie mogły większą wagę przywiązywać do formalnego faktu pozostania w związkach branżowych niż do rzeczywistego zerwania z nimi kontaktu. Nie bez znaczenia jest tu także zapewne i to, że deklaracja przynależności do związków branżowych nosiła w 1981 r. zdecydowanie bardziej jednoznaczny politycznie charakter niż dwa i pół roku później. Zgromadzone dane nie pozwalają nam jednak na całkowicie pewną interpretację tej różnicy w wynikach obu badań.

Na pytanie o przynależność do nowych związków zawodowych twierdząco odpowiedziały 324 osoby, tj. 17% ogółu badanych. Ponieważ naszą próbę można uznać za reprezentatywną dla ogółu ludności Polski w wieku 18-70 lat, szacunek liczebności nowych związków zawodowych można przedstawić następująco:

$$\begin{aligned} \text{Ludność w wieku 18-70 lat, ok. } 23\ 192 \text{ tys.} \times 17\% &= \\ &= \text{ok. } 3943 \text{ tys.} \end{aligned}$$

Około 10% związkowców w naszej próbie to osoby nie pracujące. Można więc przyjąć, że spośród zatrudnionych w gospodarce społecznej /ok. 12 200 tys. osób/ ok. 3550 tys., czyli 30% wstąpiło do połowy 1984 r. do nowych związków.

Liczba członków nowych związków w naszej próbie jest dokładnie taka sama jak liczba osób, które podały, że w 1981 r. należały do związków branżowych. Nie są to jednak te same osoby. Odpowiednie dane zamieszczamy w tabeli 11.

Tabela 11. Przynależność związkowa w 1981 r. a przynależność związkowa w 1984 r.:

Przynależność związkowa	1984 r.:				R a z e m
	należy do nowych związków		nie należy do nowych związków		
1981 r.:					
"Solidarność"	18,1%	108	81,9%	489	100% 597
		33,4%		31,3%	31,5%
Związki branżowe	38,1%	123	61,9%	200	100% 323
		38,1%		12,7%	17,0%
ZNP	60,0%	30	40,0%	20	100% 50
		9,3%		1,3%	17,0%
"Solidarność" RI, "Solidarność Wiejska" itp.	8,0%	2	92,0%	23	100% 25
		0,6%		1,5%	3%
Inne	29,4%	15	70,6%	36	100% 51
		4,6%		2,3%	2,7
Nie należał	5,3%	45	94,7%	805	100% 850
		13,9%		51,2%	44,8%
R a z e m	17,0%	323=100,0%	83,0%	1573=100,0%	1896

Uwaga: W przypadku 15 osób brak danych co do ich przynależności związkowej w 1981 i/lub 1984 r.:

Najwyższy "współczynnik odtworzenia" ma więc ZNP - na 10 jego członków z 1981 r. 6 wstąpiło do nowych związków zawodowych. Wśród branżowców wstąpiło 4 na 10, wśród członków "Solidarności" 2 na 10.

Kolejne dwie tabele obrazują relacje między przynależnością do nowych związków zawodowych a przynależnością partyjną. W tabeli 12 podajemy podział członków nowych związków zawodowych według przynależności partyjnej, w tabeli 13 zaś udział związkowców wśród członków PZPR, ZSL, SD i bezpartyjnych:

Tabela 12. Członkowie nowych związków zawodowych według przynależności partyjnej

Przynależność partyjna	Odsetek
PZPR	28,4
ZSL	3,4
SD	-
Bezpartyjni	68,2
R a z e m	100,0

Tabela 13. Udział członków nowych związków zawodowych wśród członków partii i stowarzyszeń politycznych

Przynależność partyjna	Odsetek
PZPR	40,5
ZSL	23,4
SD	-
Bezpartyjni	13,6

W tabeli 14 podajemy procentowy udział członków nowych związków zawodowych wśród mężczyzn i kobiet oraz w poszczególnych kategoriach wieku. Można przyjąć, że - jeśli pominąć najstarszą grupę wiekową - skłonność do wstępowania do nowych związków wzrasta wraz z wiekiem badanych.

Tabela 14: Udział członków nowych związków zawodowych w poszczególnych grupach wieku

Grupy wieku	Odsetek
Urodzeni w latach 1901-1929	13,7
" " " 1930-1939	22,4
" " " 1940-1949	21,2
" " " 1950-1959	16,1
" " " 1960-1966	9,2

W tabeli 15 przedstawiamy, jaki procent mieszkańców miejscowości różnej wielkości należy do nowych związków, jaki zaś w 1981 r. należał do związków branżowych i do "Solidarności". Wśród członków nowych związków wyraźna jest nadreprezentacja mieszkańców miast średniej wielkości oraz wsi. Wśród mieszkańców miast małych oraz największych było ich w czerwcu 1984 r. nadal mniej niż dwa i pół roku wcześniej członków związków branżowych.

Na zakończenie przedstawiamy procentowy udział członków nowych związków zawodowych w poszczególnych kategoriach wykształcenia, w poszczególnych grupach zawodowych oraz wśród osób pełniących i nie pełniących stanowisk kierowniczych /tab. 16/. Nowe związki zawodowe mają więc raczej urzędniczy niż robotniczy cha-

Tabela 15: Udział członków nowych związków zawodowych /1984 r./ i wybranych związków z 1981 r. wśród mieszkańców miast różnej wielkości i wsi

Miejscowość	Przynależność związkowa w %		
	nowe związki zawodowe /1984 r./	"Solidarność" /1981 r./	związki branżowe /1981 r./
Miasta powyżej 100 tys. mieszkańców	14,2	38,1	18,7
Miasta od 5 tys. do 99 999 mieszkańców	22,5	46,2	17,2
Miasta od 20 tys. do 49 999 mieszkańców	21,9	32,9	20,0
Miasta poniżej 20 tys. mieszkańców	19,2	27,8	22,2
Wieś	15,8	21,8	12,5

rakter, a wśród kategorii zawodowych związanych z gospodarką uspołecznioną najmniej chętnie wstępowali do nowych związków robotnicy wykwalifikowani:

Podsumowując obraz składu społecznego nowych związków zawodowych, możemy powiedzieć, że nadreprezentowane są w nich osoby należące do takich środowisk społecznych, w których łatwiej można roztoczyć skuteczną kontrolę nad zachowaniami indywidualnymi /mieszkańcy niewielkich miast, nauczyciele, urzędnicy, kierownicy/. Można zatem przypuszczać, że decyzja o wstąpieniu do nowych związków nie miała najczęściej charakteru opcji politycznej, lecz podejmowana była raczej pod wpływem osobistej sytuacji

Tabela 16. Udział członków nowych związków zawodowych w poszczególnych grupach wykształcenia, grupach społeczno-zawodowych i wśród pełniących i nie pełniących stanowisk kierowniczych

Zmienne społeczno-demograficzne	Odsetek
<u>Wykształcenie</u>	
Podstawowe	13,2
Zasadnicze zawodowe	18,0
Srednie ogólne	15,2
Srednie zawodowe	17,3
Wyższe	24,3
<u>Grupy społeczno-zawodowe</u>	
Specjaliści	28,3
Technicy	21,5
Inni pracownicy umysłowi	24,4
Pracownicy fizyczno-umysłowi	26,9
Robotnicy wykwalifikowani	19,5
Inni robotnicy	25,6
Rolnicy	6,7
Nie pracujący	6,6
Właściciele	0,0
<u>Pełnienie kierowniczych stanowisk</u>	
Kierownicy	29,7
Niekierownicy	14,5

badanego w miejscu pracy. Jeśli założenie to jest prawdziwe, to mniejszą siłą oddziaływania na poglądy polityczne zmiennej "przynależność do związków zawodowych w 1984 r." w porównaniu ze zmienną "przynależność do związków zawodowych w 1981 r." tłumaczyć można znacznie bardziej politycznym charakterem tej ostatniej. Wówczas wybór związku zawodowego, a zwłaszcza pozostanie w związkach branżowych oraz akces do "Solidarności" miał charakter opowiedzenia się za ściśle określonymi racjami, normami, wartościami politycznymi. Wybór ten dokonywany był w warunkach względnie swobodnej ekspresji postaw politycznych, dlatego przyniósł bardziej wyraźną polaryzację społeczeństwa niż podejmowana w odmiennych warunkach decyzja o wstąpieniu /lub nie/ do utworzonych na podstawie ustawy z 8 października 1982 r. związków zawodowych.

Analizując względną siłę oddziaływania obu zmiennych związkowych, zwrócić też musimy uwagę na to, że w 1984 r. kategoria "nie należących do związków zawodowych" ma znacznie bardziej heterogeniczny charakter niż jakakolwiek z kategorii zmiennej "przynależność do związków zawodowych w 1981 r.". Znajdują się w niej zarówno najbardziej nieprzejednani krytycy nowych związków z szeregów "Solidarności", jak i osoby nigdy do żadnego związku nie należące i całkowicie obojętne na sprawy polityczne, czy wreszcie gorący zwolennicy panującego porządku politycznego, którzy ze względów formalnych do związków wstąpić nie mogli - z całą gamą możliwości pośrednich. Z natury rzeczy osłabia to siłę dyskryminacyjną tej zmiennej. Nawet jeśli jednak uwzględnić tę korektę, dawna przynależność związkowa, a zwłaszcza członkostwo w związkach branżowych silniej wpływa na poglądy polityczne niż członkostwo w nowych związkach.

Tu jednak stajemy przed niezmiernie ważnym zagadnieniem me-

metodologicznym. Rozpatrując problem zależności między członkostwem w związkach zawodowych a poglądami politycznymi, autorzy raportu "Polacy 81" pisali: "Faktowi temu można nadać dwójką interpretację: Albo różnice poglądów mają charakter pierwotny, tzn. ludzie wstępowali do `Solidarności` lub pozostawali w branżowych związkach zawodowych ze względu na domniemaną wspólnotę przekonań z innymi /i, być może, interesów/, albo też przeciwnie - to przypadkowy w gruncie rzeczy fakt wyboru takiej, a nie innej przynależności związkowej zaowocował /np: pod wpływem propagandy/ określoną ewolucją poglądów politycznych: Autorzy badania skłonni są z całą stanowczością opowiedzieć się za tą pierwszą hipotezą; tym bardziej, że zróżnicowanie poglądów w płaszczyźnie związkowej dało się zaobserwować już w poprzednich badaniach, jesienią 1980 roku, w chwilę dopiero po skryształizowaniu się nowego kształtu ruchu związkowego" /s: 155/: Jeśli to poglądy polityczne mają charakter pierwotny, a przynależność związkowa /ta z 1981 r./ wtórny, to nie można treści poglądów wyjaśniać faktem członkostwa w 1981 r. w takim, a nie innym związku zawodowym. Zamiast o zależności przyczynowo-skutkowej należy mówić tu o związku korelacyjnym tej zmiennej niezależnej ze zmiennymi zależnymi /poglądy polityczne/, pamiętając przy tym, że:

- decyzje o przynależności związkowej w latach 1980-1981 determinowane były takimi czynnikami, jak wartości, normy, poglądy, a także interesy - uświadamiane i nie uświadamiane - jednostek;

- podjęcie określonych decyzji wpływało na utrwalenie systemu norm i wartości politycznych jednostek, a także zapewne na sposób postrzegania przez nie własnych interesów:

Trwałość dokonanych w latach 1980-1981 podziałów każe nadal

poszukiwać ich przesłanek. W szczególności trzeba ustalić relacje między normami i wartościami politycznymi jednostek i grup społecznych a strukturą interesów grupowych. Dla tego celu spróbujemy skonstruować typologię postaw politycznych społeczeństwa polskiego, która jeszcze bardziej precyzyjnie niż przynależność związkowa z roku 1981 pozwalałaby opisać istniejące w tym społeczeństwie podziały polityczne oraz ich strukturalne podłoże:

4. Typologia postaw politycznych

Do konstrukcji tej typologii posłużą nam odpowiedzi na dwa pytania ankiety: o ocenę decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego /pyt. 32/ i o odpowiedzialność za konflikty i napięcia, które doprowadziły do tej decyzji /pyt. 33/. W tabeli 17 przedstawiamy wzajemną zależność odpowiedzi na oba te pytania. Dla większej przejrzystości tabeli nie podajemy w niej rozkładów procentowych, a jedynie bezwzględną liczbę odpowiedzi danego typu. Kolumny tej tabeli oznaczamy literami A-F, wiersze zaś cyframi 1-5, co ułatwi nam przedstawienie interpretacji poszczególnych typów odpowiedzi.

Przegląd tej tabeli rozpocznijmy od stanowisk skrajnych: Odpowiedzi typu D1, D2, E1 i E2 są w pewnym sensie konsekwentne: Osoby, które tak odpowiedziały, uważają, że decyzja o wprowadzeniu stanu wojennego była słuszna i wyrażają aprobatę dla racji, które stały u podstaw tej decyzji, uznając, że winę za konflikty i napięcia poprzedzające stan wojenny ponosi przede wszystkim lub wyłącznie "Solidarność". Można zakładać, że osoby te także i w innych kwestiach będą popierać oficjalne stanowisko władz, że stanowią grupę zwolenników panującego porządku politycznego, grupę nastawionych "pro". Ten typ postawy w dalszych analizach określać

Tabela 17: Opinie o decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego a opinie o odpowiedzialności za konflikty i napięcia poprzedzające tę decyzję

Decyzja o wprowadzeniu stanu wojennego była:	Za konflikty i napięcia odpowiedzialna jest:					
	wyłącznie władza	głównie władza, ale również "Solidarność"	w jednakowym stopniu władza i "Solidarność"	głównie "Solidarność", ale również i władza	wyłącznie "Solidarność"	trudno powiedzieć
	A	B	C	D	E	F
Zdecydowanie słuszna 1	30	48	189	106	82	37
Raczej słuszna 2	26	95	291	62	22	70
Raczej niesłuszna 3	63	94	81	6	0	13
Zdecydowanie niesłuszna 4	146	74	26	0	0	7
Trudno powiedzieć 5	24	53	85	10	2	150

Uwaga: 19 osób nie udzieliło odpowiedzi na jedno lub oba pytania.

będziemy jako typ P:

Dokładnie przeciwstawne stanowisko zajęły osoby, które udzieliły odpowiedzi typu A3, A4, B3 i B4: Są one konsekwentnie nastawione krytycznie wobec samej decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego oraz jej oficjalnych uzasadnień. W przypadku tej grupy zakładamy, że cechuje ją trwały krytyczny stosunek wobec panującego porządku politycznego, nastawienie opozycyjne czyli "anty": Ten typ postawy będziemy określać jako typ A:

Pozostali badani zajęli stanowiska lokujące ich gdzieś pomiędzy tymi dwiema skrajnymi postawami: Są to jednak stanowiska w znacznym stopniu zróżnicowane. Przede wszystkim zwróćmy uwagę na badanych, którzy udzielili odpowiedzi typu A1, A2, B1 i B2: Są to osoby, które odpowiedziały na oba pytania w jakimś sensie niekonsekwentnie: uważają co prawda, że decyzja o wprowadzeniu stanu wojennego była słuszną, odrzucają jednak jej oficjalne uzasadnienie i winą za konflikty i napięcia lat 1980-1981 obarczają przede wszystkim lub wyłącznie władzę: Ich odpowiedzi można zinterpretować jako świadomą próbę pogodzenia stanowisk skrajnych w imię swego pojmowanego realizmu politycznego. Mogli oni rozumować w ten sposób: "Co prawda w sporze władza - 'Solidarność' przyznajemy rację tej ostatniej, ale jednak decyzja o wprowadzeniu stanu wojennego broni się dzięki swym pozytywnym skutkom, należy więc zapomnieć dawne urazy, uznać wagę faktów dokonanych i na tej podstawie poszukiwać porozumienia": Ten typ postawy określimy symbolem R. Obok scharakteryzowanych powyżej "realistów" w grupie tej znaleźć się mogli także typowi "yes-sayers" oraz, być może, osoby, które niezbyt dokładnie zrozumiały treść jednego /raczej drugiego, trudniejszego/ pytania: W toku dalszych analiz będziemy starali się to ustalić.

W naszej próbie nie znaleźliśmy praktycznie osób, które reprezentowałyby niekonsekwencje odmiennego typu: uznanie decyzji o wprowadzeniu stanu wojennego za niesłuszną i zarazem obarczenie winą za konflikty i napięcia "Solidarności". Zaledwie 6 respondentów odpowiedziało w sposób D3, kratki E3, D4, E4 okazały się puste.

Osoby, które odpowiedziały w sposób C1, C2, C3 i C4, zajęły w pytaniu 33 stanowisko pośrednie - obie strony obarczając jednakową winą za konflikty i napięcia poprzedzające stan wojenny! W różny sposób oceniają jednak one wprowadzenie stanu wojennego, dlatego też w dalszych analizach potraktujemy je jako dwie rozłączne grupy: postawę tych respondentów, którzy akceptują wprowadzenie stanu wojennego /odpowiedzi C1 i C2/, określając symbolem SP, tych zaś, którzy nie akceptują tej decyzji /C3 i C4/, symbolem SA. Można przypuszczać, że osoby te będą prezentowały poglądy polityczne pośrednie między obiema skrajnymi grupami, przy czym grupa SP będzie skłaniać się w swych opiniach ku grupie P,SA zaś ku grupie A.

Wreszcie osoby, które odpowiedziały w sposób A5, B5, C5, D5, E5, F1, F2, F3, F4 lub F5, czyli przynajmniej raz udzieliły odpowiedzi "trudno powiedzieć". Uznaliśmy, że mogą oni skłaniać się ku postawie politycznej neutralności, nie zajmować ani stanowisk skrajnych, ani pośrednich /jeśli przez stanowisko pośrednie rozumieć świadome opowiedzenie się za określonym miejscem między obiema skrajnościami/. Ten typ postawy określamy symbolem N. W dalszych analizach do grupy tej doliczono 6 osób, które udzieliły odpowiedzi typu D3, oraz 19 osób, co do których brakowało danych o ich odpowiedziach na pytanie 32 lub 33. Dla ilustracji przedstawiamy tabelę 18, w której podana jest liczebność wszyst-

Tabela 18. Typologia postaw politycznych

Decyzja o wprowadzeniu stanu wojennego była:	Za konflikty i napięcia odpowiedzialna jest:					
	wyłącznie władza	głównie władza, ale również "Solidarność"	w jednakowym stopniu władza i "Solidarność"	głównie "Solidarność", ale również i władza	wyłącznie "Solidarność"	trudno powiedzieć
	A	B	C	D	E	F
Zdecydowanie słuszna 1		Typ R 199	Typ SP 480		Typ P 272	
Raczej słuszna 2		10,4%	25,1%		14,2%	
Raczej niesłuszna 3		Typ A 377	Typ SA 107			
Zdecydowanie niesłuszna 4		19,7%	5,6%			
Trudno powiedzieć 5						Typ N 476 24,9%

kich sześciu grup oraz jaki odsetek całej przebadanej próby każda z nich stanowi:

Należy bardzo mocno podkreślić, że przedstawiona powyżej propozycja stanowi próbę typologii postaw politycznych, a nie ich klasyfikacji. Zdajemy sobie sprawę z tego, że wariancja poglądów wewnątrz każdej z wyróżnionych grup jest znaczna, a granice między nimi nieostre. Dotyczy to zwłaszcza grup pośrednich /wiele może różnić od siebie respondentów, którzy odpowiedzieli w sposób A5 i F1/, ale niewątpliwie ma miejsce także w grupach skrajnych /różne nasilenie postaw "pro" między osobami, które odpowiedziały w sposób D2 i E1, czy "anty" między tymi, którzy odpowiedzieli w sposób B3 i A4/. Wydaje się nam jednak, że typologia ta oddaje właściwie pewne znane każdemu z doświadczenia potocznego postawy i może stanowić dobry punkt wyjścia do dalszych analiz. Jeśli respondenci z grupy P będą konsekwentnie udzielać swego poparcia władzy i krytykować opozycję, z grupy A konsekwentnie postępować odwrotnie, z grup SP, R, SA lokować się w odpowiednich miejscach między skrajnościami, z grupy N zaś częściej niż pozostali respondenci unikać zajmowania stanowiska - to będziemy mogli uznać, że typologia nasza stanowi udaną przymiarę do wytyczenia mapy politycznej społeczeństwa polskiego A.D. 1984:

Analiz weryfikujących tę typologię dokonywać będziemy w dalszym ciągu tego raportu, przede wszystkim w rozdziale "Orientacje polityczne". Tu przedstawimy jeszcze skład społeczny sześciu wyróżnionych grup. Tabela 19 pokazuje, jakie kategorie respondentów są nadreprezentowane i niedoreprezentowane w każdej z tych grup:

Tabela 19: Typy postaw politycznych a zmienne demograficzno-społeczne badanych

Zmienne demograficzno-społeczne	Typy postaw politycznych					
	A	SA	SP	P	R	N
Płeć						
nadreprezentacja	mężczyźni	mężczyźni	kobiety	mężczyźni		kobiety
Wiek /ur. w latach/						
nadreprezentacja	1950-1959 1960-1966			1901-1929	1930-1939	1901-1929
niedoreprezentacja	1901-1929				1940-1949	
Miejsce zamieszkania						
nadreprezentacja	miasta powyżej 100 tys., 50-100 tys.	wieś		wieś		
niedoreprezentacja	miasta poniżej 20 tys., wieś	miasta poniżej 20 tys.		miasta powyżej 100 tys.		
Wykształcenie						
nadreprezentacja	wyższe	średnie zawodowe		podstawowe		podstawowe
niedoreprezentacja	podstawowe			zasadnicze zawodowe		

Tabela 19. - c.d. Polacy '84 : dynamika konfliktu i konsensusu : raport z badań. Cz. 1, Społeczne wymiary kryzysu i konfliktu. Red.: W.Adamski, K.Jasiewicz, A.Rychard. Warszawa 1986

Zawód						
nadrepresntacja	specjaliści	robotnicy wykwalifik.			technicy	nie pracują- cy
niedoreprezenta- cja	nie pracują- cy	specjaliści, nie pracują- cy				
Stosunek do wiary i praktyk religij- nych						
nadrepresntacja				niewierzący		wierzący
Przynależność par- tyjna						
nadrepresntacja	bezpartyjni	bezpartyjni	PZPR	PZPR	PZPR	bezpartyjni
niedoreprezenta- cja	PZPR	PZPR				PZPR
Przynależność związkowa w 1984 r.						
nadrepresntacja		nie zrzesze- ni	członkowie nowych związków	członkowie nowych związków		
Przynależność związkowa w 1981 r.						
nadrepresntacja	"Solidar- ność"	"Solidar- ność"	branżowe	branżowe		nie zrzesze- ni
niedoreprezenta- cja	branżowe, nie zrzesze- ni	branżowe, nie zrzesze- ni	"Solidar- ność"	"Solidar- ność"		

5. Krótkie podsumowanie

Hipoteza, że stan wojenny zamroził istniejące u schyłku 1981 r. podziały polityczne społeczeństwa polskiego, powodując tym samym zmianę formy przejawiania się konfliktu politycznej z jawnej na ukrytą, znajduje w wyniku dotychczasowych analiz swoje potwierdzenie. W społeczeństwie polskim przeważa opinia, że konflikt społeczny trwa nadal. Jest on przy tym postrzegany jako konflikt między władzą a społeczeństwem lub jego znacznymi odłamami, a więc konflikt w pełnym tego słowa znaczeniu polityczny. Potwierdza to analiza związku różnych zmiennych niezależnych z charakterem poglądów politycznych. Podobnie jak w roku 1981 najsilniej oddziałują tu zmienne organizacyjne, opisujące dystans dzielący grupy badanych od struktur sprawowania władzy. Zmienne te to - w kolejności względnej siły oddziaływania - przynależność do związków zawodowych w 1981 r., przynależność partyjna, przynależność do związków zawodowych w 1984 r., stanowisko. Spośród pozostałych zmiennych najsilniej oddziałuje zmienna wykształcenie. Ponieważ przynależność do związków zawodowych w 1981 r. nie może być uznana za przyczynę zróżnicowania poglądów politycznych, a jedynie jego korelat, zachodzi potrzeba dalszego poszukiwania uwarunkowań charakteru tych poglądów w strukturze interesów grupowych i systemach norm i wartości. W tym celu skonstruowaliśmy typologię postaw politycznych społeczeństwa polskiego. Typologia ta została oparta na odpowiedziach na dwa pytania związane z oceną stanu wojennego i jego uwarunkowań. Uznaliśmy, że ta sprawa, z uwagi na to, jak badani definiują istotę i aktorów konfliktu społecznego, stanowi dobry probierz zróżnicowania postaw i orientacji politycznych.

Konflikt polityczny był w Polsce latem 1984 r. czymś real-

nym. Kolejne rozdziały raportu przynoszą analizę treści tego konfliktu, jego uwarunkowań, związków z innymi sferami rzeczywistości społecznej: gospodarką, ideologią, strukturą społeczną: